

ISSN: 2710-0820

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI

SOSIAL ELMLƏR

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES

SOCIAL SCIENCES

№ 2

BAKI – “ELM” – 2021

“Sosial elmlər” jurnalı Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Mətbu nəşrlərin reyestri və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı” na daxil edilmişdir.

BAŞ REDAKTOR:

Nərgiz AXUNDOVA, akademik

BAŞ REDAKTORUN MÜAVİNİ:

Yaqub MAHMUDOV, akademik

MƏSUL KATİB:

Lamiyə QAFAR-ZADƏ, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ:

İsmayıl Hacıyev (akademik), Nailə Vəlixanlı (akademik), Şahin Mustafayev (akademik), Musa Qasımlı (AMEA-nın müxbir üzvü), Zəhmət Şahverdiyev (AMEA-nın müxbir üzvü), Könül Bünyardzadə (AMEA-nın müxbir üzvü), İlham Məmmədzadə (fəlsəfə elmləri doktoru), Nazim İmanov (iqtisad elmləri doktoru), Aytən Mustafazadə (hüquq elmləri doktoru), Məryəm Seyidbəyli (tarix elmləri doktoru), Nəcəf Müseyibli (tarix elmləri doktoru), Ayxan Rüstənzadə (hüquq elmləri doktoru), Əliağa Məmmədli (antropologiya elmləri doktoru).

REDAKSİYANIN ÜNVANI:

AZ1001, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəh., İstiqlaliyyət küç., 30

Tel.: (+99412) 4925180; mob.: (+99455) 5581080

E-mail: socialsciences.anas@gmail.com

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Нəргиз АХУНДОВА, академик

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Ягуб МАХМУДОВ, академик

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Ламия КАФАР-ЗАДЕ, доктор философии по истории

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Исмаил Гаджиев (академик), Наиля Велиханлы (академик), Шахин Мустафаев (академик), Муса Гасымлы (член-корреспондент НАНА), Захмат Шахвердиев (член-корреспондент НАНА), Кенуль Буньядзаде (член-корреспондент НАНА), Ильхам Мамедзаде (доктор философских наук), Назим Иманов (доктор экономических наук), Айтэн Мустафазаде (доктор юридических наук), Марьям Сеидбейли (доктор исторических наук), Наджаф Мусейбли (доктор исторических наук), Айхан Рустамзаде (доктор юридических наук), Алиага Мамедли (доктор антропологических наук).

АДРЕС РЕДАКЦИИ:

AZ1001, Азербайджанская Республика, г. Баку, ул. Истиглалийат, 30

Tel.: (+99412) 4925180; моб.: (+99455) 5581080

E-mail: socialsciences.anas@gmail.com

EDITOR-IN-CHIEF:

Nərgiz AKHUNDOVA, Academician

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Yaqub MAHMUDOV, Academician

EXECUTIVE SECRETARY:

Lamiya GAFAR-ZADA, Doctor of Philosophy in History

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Ismayil Hajiyev (Academician), Naila Velikhanli (Academician), Shanin Mustafayev (Academician), Musa Gasimli (Corresponding member of ANAS), Zehmet Shahverdiyev (Corresponding member of ANAS), Konul Bunyadzada (Corresponding member of ANAS), İlham Məmmədzadə (Doctor of Philosophical Sciences), Nazim İmanov (Doctor of Economic Sciences), Aytən Mustafazadə (Doctor of Juridical Sciences), Maryam Seyidbayli (Doctor of Historical Sciences), Najaf Museyibli (Doctor of Historical Sciences), Aykhan Rustamzada (Doctor of Juridical Sciences), Aliagha Mammadli (Doctor of Anthropological Sciences).

EDITORIAL ADDRESS:

AZ1001, Azerbaijan Republic, Baku, 30 Istiglaliyyat St. Phone: (+99412) 4925180;

mob.: (+99455) 5581080

Email address: socialsciences.anas@gmail.com

MÜNDƏRİCAT

TARİX

İradə ƏLİYEVƏ. Çar Rusiyasının Şimali Azərbaycandakı dini siyasətində erməni kilsəsinin yeri (XIX əsrin birinci yarısı)	6
Mais ƏMRAHOV, Vəqif ŞÜKÜROV. XX əsrin 50-60-cı illərində Azərbaycan SSR-də kadr siyasəti. Nomenklatur sistem	11
Yeganə MƏMMƏDOVA. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Naxçıvanda geosiyasi vəziyyət və muxtariyyətə gedən yol	17
Əzizə NƏZƏRLİ. Azərbaycanın XI Qırmızı Ordu tərəfindən işğalı dövründə Bakı neftinin RSFSR-ə daşınması (1920-1921)	21
Nərgiz AXUNDOVA. Buveyhlər, Xilafət və Qabaq Asiya	30
Pərvinə ƏFƏNDİ. Misirli tələbələrin 1820-30-cu illərdə Fransada təhsili: gediş və nəticələri	35
Emin MƏMMƏDOV. Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsi haqqında bəzi məlumatlar	41
Nigar CAMALOVA. 1915-ci ildə Osmanlı dövlətinin xarici və daxili siyasətinin “erməni məsələsi”nə təsiri	48

ARXEOLQIYA və ETNOQRAFİYA

Tarix DOSTIYEV. Şəmkir şəhərinin Nizami dövrü şirli keramikasının səciyyəsinə dair	55
Yaqub MƏMMƏDOV. Cənubi Qafqazda neandertalların nəslinin kəsilməsi və homo sapiensin miqrasiyası	65
Vəli BAXŞƏLİYEV. Xələc keramikasının xüsusiyyətləri	75

FƏLSƏFƏ və HÜQUQ

Aysel HACIYEVƏ. Avropa İttifaqı və üzv dövlətlərin qanunvericiliyində informasiyaya çatımlıq prinsipinin ifadə olunması məsələsi	81
Xammama QAFAROVA. Vərəsəlik münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi sistemində regional aktların yeri	93
Şölət ZEYNALOV. Kommunikasiya problemi və müasirlik	103

SİYASİ ELMLƏR

Aynur ƏLİŞANOVA. Qarabağ münaqişəsi və beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti	110
Elnur KƏLBİZADƏ. İsrail-Ermənistan münasibətləri: təsir göstərən amillər və mərhələləri	120
Sevinc NƏSİBOVA. Azərbaycan-BMT münasibətləri	132
Seymur TALİBOV. Azərbaycan reallıqları və “siyasi şəxsiyyət” anlayışı: Heydər Əliyevin ümummilli liderliyi fonunda	141
Leyli QULİYEVƏ. Multikulturalizm müasir dövrün siyasi və sosial-mədəni hadisəsi kimi	145

PEDAQOQİKA

Aygün MƏMMƏDOVA. Aldatma, dürtüslük və mənim peşəkar mənləyim: tələbələrin Azərbaycan universitetlərində tələbələr arasında müşahidə oluna bilən plagiat hallarına təsir edici amillərə münasibəti və bu münasibətin onların gələcək peşəkar fəaliyyətlərinə təsiri	153

RESENZİYALAR

Mübariz Ağalarlının Tofiq Nəcəflinin “Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti” adlı kitabına resenziyası	161

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

Ирада АЛИЕВА. Место армянской церкви в религиозной политике царской России в Северном Азербайджане (первая половина XIX века)	6
Маис АМРАХОВ, Вагиф ШУКУРОВ. Кадровая политика в Азербайджанской ССР в 50-60-е годы XX века. Система номенклатуры	11
Егана МАМЕДОВА. Геополитическая ситуация в Нахчыване в период Азербайджанской Демократической Республики и путь к автономии	17
Азиза НАЗАРЛИ. Вывоз бакинской нефти в РСФСР в период оккупации Азербайджана XI Красной Армией (1920-1921)	21
Наргиз АХУНДОВА. Буиды, Халифат и Передняя Азия	30
Первине ЭФЕНДИ. Обучение египетских студентов во Франции в 1820-30-е гг.: ход и результаты	35
Эмин МАМЕДОВ. Некоторые сведения о наследии великого азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви	41
Нигяр ДЖАМАЛОВА. Влияние внешней и внутренней политики Османского государства на «армянский вопрос» в 1915 г.	48

АРХЕОЛОГИЯ и ЭТНОГРАФИЯ

Тарих ДОСТИЕВ. К характеристике глазурованной керамики города Шамкир в эпоху Низами	55
Ягуб МАМЕДОВ. Вымирание неандертальцев на Южном Кавказе и миграция Homo sapiens	65
Вели БАХШАЛИЕВ. О датировке керамики типа Халадж	75

ФИЛОСОФИЯ и ПРАВО

Айсель ГАДЖИЕВА. Вопрос о принципе доступа к информации в законодательстве ЕС и государств-членов	81
Ханумана КАФАРОВА. Место регуляционных актов в системе правового регулирования наследственных отношений	93
Шолат ЗЕЙНАЛОВ. Коммуникативная проблема и современность	103

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Айнур АЛИШАНОВА. Деятельность международных организаций и конфликт в Карабахе	110
Эльнур КАЛБИЗАДА. Израильско-армянские отношения: влияющие факторы и этапы	120
Севиндж НЕСИБОВА. Азербайджан и Организация Объединённых Наций	132
Сеймур ТАЛЫБОВ. Азербайджанские реалии и понятие «политическая личность»: на фоне общенационального лидерства Гейдара Алиева	141
Лейли ГУЛИЕВА. Мультикультурализм как политическое и социально-культурное явление современности	145

ПЕДАГОГИКА

Айгюн МАМЕДОВА. Обман, честность и мое профессиональное я: восприятие студентами факторов, влияющих на плагиат среди студентов азербайджанских университетов, и влияние этого восприятия на их последующую профессиональную деятельность	153

РЕЦЕНЗИИ

Рецензия Мюбариза Агаларлы на книгу Тофига Наджафли «Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti»	161

CONTENTS

HISTORY

Irada ALIYEVA. The place of the armenian church in the religious policy of tsar Russia in Northern Azerbaijan (first half of the XIX century)	6
Mais AMRAHOV, Vagif SHUKUROV. Staff policy in the Azerbaijan SSR in the 50-60s of the XX century. Nomenclature system	11
Yegane MEMMEDOVA. Geopolitical situation in Nakhchivan during the Azerbaijan Democratic Republic and the path to autonomy	17
Aziza NAZARLI. Export of Baku oil to the RSFSR during the occupation of Azerbaijan by the XI Red Army (1920-1921).....	21
Nargiz AKHUNDOVA. Buids, Caliphate and Near East.....	30
Parvina AFANDI. Egyptian students' training in France in 1820-1830: course and results	35
Emin MAMMADOV. Some information on the legacy of the great Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi.....	41
Nigar JAMALOVA. The impact of the foreign and internal policy of the Ottoman State in 1915 on the "Armenian question"	48

ARCHAEOLOGY and ETHNOGRAPHY

Tarikh DOSTIYEV. About the characteristic of glazed ceramics of Shamkir city in Nizami's epoch	55
Yagub MAMMADOV. Extinction of Neanderthals in the South Caucasus and migration of Homo sapiens	65
Veli BAKHSHALIYEV. About dating Halaj type ceramics	75

PHILOSOPHY and LAW

Aysel HAJIYEVA. The issue of the principle of access to information in EU and Member States legislation	81
Khanimana KAFAROVA. The place of regional acts in the system of legal regulation of inheritance relations	93
Sholat ZEYNALOV. Communication problem and modernity	103

POLITICAL SCIENCES

Aynur ALISHANOVA. Karabakh conflict and the activities of international organizations	110
Elnur KALBIZADA. Israeli-Armenian Relations: Influencing Factors and Stages	120
Sevindj NASIBOVA. Azerbaijan and the United Nations	132
Seymur TALIBOV. Azerbaijan realities and the concept of "political personality": in the background of national leadership of Heydar Aliyev.....	141
Leyli GULIYEVA. Multiculturalism as political and social-cultural phenomenon of modernity	145

PEDAGOGICS

Aygun MAMMADOVA. Cheating, honesty and professional me: perceptions of students on factors affecting plagiarism in Azerbaijani universities and implications of these perceptions on future professional activities	153

REVIEWS

Mubariz Aghalarli's review of Tofiq Najafli's book "Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti"	161

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir

Qrant №EIF-BGM-4-RFTF-1/2017-21/21/5

UOT 902

YAQUB MƏMMƏDOV

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu

Elmi işçi

Azərbaycan, yaqub_amea@mail.ru

CƏNUBİ QAFQAZDA NEANDERTALLARIN NƏSLİNİN KƏSİLMƏSİ VƏ HOMO SAPIENSİN MİQRASIYASI

Açar söz: *Cənubi Qafqaz, neandertal, nəslin kəsilməsi, son orta-paleolit, erkən üst paleolit, Homo sapiens.*

Xülasə. Digər erkən homo cinsi növləri kimi Cənubi Qafqaz neandertalların əsas yayıldığı ərazilərdən biri olmuşdur. Regionda XX əsrin 30-ci illərindən etibarən aparılan tədqiqatlar nəticəsində orta paleolit dövrünə aid 10 dan artıq mağara və 20 dən artıq açıq tipli tapıntı yeri qeydə alınıb öyrənilmişdir.

Məlumdur ki, artıq neandertalların anatomik müasir insanın əcdadı olmasına dair mülahizələr tarixdə qalmışdır. Əsas tədqiqat istiqamətlərindən biri neandertalların yayıldığı ərazilərdə, nəsilərinin kəsilməsi məsələsinin tarixi aspektlərini, səbəblərini araşdırmaqdan ibarətdir. Ümumilikdə təxminən 45-40 min il əvvəl neandertallar məhv olmuşdurlar və bunun səbəbi tam aydınlaşdırılmamışdır. Neandertalların nəslinin kəsilmə mexanizminə dair bir neçə fərqli fikirlər mövcuddur. Bura anatomik müasir insanların mədəni, texnoloji, demoqrafik üstünlüyü (daha uzun ömür, daha yüksək təkrar istehsal tempi, qısa doğum fasiləsi, ekoloji proses (sosial şəbəkəsi və əlverişli ov etmə imkanı və digər faktorlar), iqlim dəyişməsi aiddir.

Bu məqalədə qarşıda duran vəzifə yuxarıda qeyd olunan problemlərin araşdırılmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, son 20 ildə bu istiqamətdə geniş tədqiqatlar aparılmışdır və məqalə bu tədqiqatlara əsaslanır.

Əsas hissə. Qafqazda neandertalların nəslinin kəsilməsi və Homo sapiens sapiensin yayılması dövrünü və şəraitini qiymətləndirmək üçün

orta paleolitdən üst paleolitə keçid dövrü materialları tipoloji və xronoloji cəhətdən təhlil olunmalı, paleoantropoloji qalıqlar öyrənilməlidir.

Son 20 ildə aparılmış tədqiqatlara qədər Cənubi Qafqazda arxeoloji abidələrdə 35-32 min il b.ə. aid olunan təbəqələr son orta paleolit və erkən üst paleolit cizgilərini bölüşən, neandertallar və anatomik müasir insanların birgə mövcud olma halını xatırladan dəlil sayılırdı. Hesab olunurdu ki, üst paleolit erkən mərhələsində sırf üst paleolit tipli alətlərin meydana gəlməsi ilə birlikdə uzun müddət mustəyi tipli alətlər də istifadə olunmuşdur. Bu orta paleolitdən üst paleolitə mədəni keçidin ifadəsi kimi qiymətləndirilirdi. Bu geniş yayılmış tarixi-təkamül konsepsiyasının məğzi ondan ibarət idi ki, belə keçid üst paleolitə doğru inkişaf edən orta paleolit insan qrupları ilə bağlı normativ bir proses idi.

Azərbaycan ərazisində son orta-erkən üst paleolit mədəniyyətlərinin qeydə alındığı Damcılı [4, s.1071; 5; 12, s.6], Tağlar [9, s.239; 10, s.7; 11], Zar [1, c.1, s.138] və Zuvandçay [2, s.25; 3, s.18] mağralarında nisbi yaş geoloji quruluş əsasında müəyyən olunmuşdur. Bu mağaralarda mədəni təbəqələr arasında lal təbəqə qeydə alınmamış və son orta paleolit – erkən üst paleolit tarixi dəqiq müəyyən olunmamışdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-2019 – ci illərdə Damcılı mağarasında Azərbaycan–Yaponiya alimlərinin apardıqları ilkin tədqiqatlar nə-

ticasində üst paleolit mədəniyyətinə xas alətlər və mədəni təbəqə qeydə alınmamışdır. Lakin, tədqiqatlar davam etdirildiyinə görə hələ yekun fikir demək olmaz [6, s.103-106; 7, s.420-426]. Burada orta paleolit təbəqəsindən götürülmüş OSL (optikal stimullaşdırılmış luminessensiya) analizlər nəticələri mezolit tarixlərinə işarə vermişdir (9 – 10 min il). OSL tarixləri ilə bağlı ziddiyyət şübhələnməyə imkan verir ki, orta paleolit təbəqəsi mezolit dövrü də daxil olmaqla sonrakı dövrlərdə əhəmiyyətli dərəcədə dağılmışdır. Ona görə də bu məsələnin yenidən qiymətləndirmək lazımdır [37, s.12; 38, s.15].

Son illərdə aparılmış tədqiqatlara qədər Cənubi Qafqazın orta-üst paleolit xronologiyasına dair dəqiq müəyyən olunmuş tarix yalnız 1999–2001 – ci illərdə Gürcüstan, ABŞ və İsrail alimləri tərəfindən birgə apardıqları tədqiqatlar nəticəsində Ortvale Klde qayaltı sığınacağında və Dzudzuana mağarasında müəyyən olunmuşdur. Burada orta-üst paleolit tarixləri TL (TL metodu yanmış çaxmaqdaşlarının əla təbii dozimetr olması faktına əsaslanır. Belə ki, onlar arxeoloji layları daxilində uran, torium və kalium kimi radioizotopların dağılmasına bağlı müxtəlif tip radiasiya ilə yayılan dozamı qeydə alırlar. TL metodunun tətbiqi zamanı bu ionlaşmış radiasiyalar dozimetrik ölçülür), ESR (dırnaqlıların dişləri üçün) və radiokarbon qeydləri (AMS üsulu ilə - Sürətləndirici Kütlə Spektrometriyası) ilə tam müəyyən olunmuşdur [21, s.817-833; 23, s. 331-339; 24, s.49-60].

Ortvale Klde-dən və Dzudzuana mağarasından olan tarixlər Köln Radiokarbon və Paleolitik Tədqiqatı Proqramı (CALPAL: CalCurve: CalPal-2007_{Hulu}) ilə kalibrənməmişdirlər (yoxlanmışdurlar). Bu proqram online əsasda (<http://www.calpal-online.de/>) Uncal BP kimi ifadə olunan C¹⁴ və AMS tarixini Cal BP yaxud CalBP_{Hulu} kimi ifadə olunan tarixi yaş-çevirməni yerinə yetirir. Qeyd etmək lazımdır ki, kalibrənmə hər bir tarixin yaşını artırır [21, s.829]. Qeyd etmək lazımdır ki, məqalədə bundan sonra kalibrənməmiş tarixlər qısa formada (kal) ifadə olunacaq.

Ortvale Klde (Gürcü dilində “iki göz” mənası verir) qayaltı sığınacağı-düşərgəsi Çiatura regionunda, Abas-Zodi və Haut Rqani kəndləri yaxınlığında, Kvrila çayının qolu olan Çerula çayın sahilindən 35 m (dəniz səviyyəsindən 530

m) yüksəklikdə yerləşir. 1972-1993-cü illərdə kiçik cənub salonu və yamac boyu 40 m² ərazi D. Tuşabramişvili və N. Tuşabramişvili tərəfindən öyrənilmişdir [22, s. 91-133; 45, s.65–77]. 1997 – 2001 – ci illərdə bərpa olunan tədqiqatlar 6 m² ərazidə aparılmışdır [21, s.818]. İlk tədqiqatlar zamanı qeyd olunan orta – üst paleolit keçidi sonrakı tədqiqatlar zamanı inkar olunmuşdur. 2006-cı ildə Gürcüstan (N. Tuşabramişvili) və Fransa (M. Moncel) birgə tədqiqatları çərçivəsində mağaranın şimal hissəsi tədqiq olunmuşdur [35, s.1-11].

Orvale Klde üst paleolit 4c təbəqəsindən olan nümunələr əsasında 12 tarix müəyyən olunmuşdur. Bunlardan gənc qrupu AMS radiokarbon analizləri əsasında 30,486 ± 323 min il b.ə. (kal 34,704 ± 316 min il b.ə.), orta qrup 32,039±213 min il b.ə. (kal 36,269 ± 344 min il b.ə.), qədim qrup isə 34,188±328 min il b.ə. (kal 39,475 ± 559 min il b.ə.) aid olunur [21, s.827].

Ən alt üst paleolit 4d təbəqəsi üçün müəyyən olunmuş tarix 38,100±935 min il b.ə. (kal 42,714 ± 805 min il b.ə.) aid olunur. Bu təbəqədən başqa tarix əldə olunmadığına görə Orvale Klde-də erkən üst paleolit ilk başlanğıc tarixi 38,100±935 min il b.ə. (4d təbəqəsi)-34,188±328 min il b.ə aid oluna bilər (4c təbəqəsi) (kal 42,714 ± 805 min il b.ə.-39,475 ± 559 min il b.ə.) [21, s.827].

Ortvale Klde-də son orta paleolit başlanması ən son orta paleolit V təbəqədə AMS üsulu ilə müəyyən olunmuş radiokarbon tarix əsasında 38,389 ± 786 min il b.ə. (kal 42.860 ± 588 min il əvvələ b.ə.) aid olunur. [21, s.827].

Müəyyən zaman olunmuş tarixlər göstərir ki, Ortvale Klde-də son orta paleolit (V təbəqə) və erkən üst paleolit (IV d təbəqəsi) arasında sərhədin 38,389±786 min il b.ə. – 38,100±935 min il b.ə. (kal 42,860 ± 588 min il b.ə.–42,714 ± 805 min il b.ə.) arası uzanır. Beləliklə, Ortvale Klde qayaltı sığınacağında orta və üst paleolit arasında sərhəd 38 min il b.ə. (kal 42.8 min il b.ə.), ehtiyatlı qiymətləndirdikdə 38-34 min il b.ə. (kal 42-39 min il b.ə.) aid olunur. Çünki, ən erkən üst paleolit təbəqəsindən (4d) cəmi bir tarix əldə olunmuşdur. Ona görə də ehtiyatlı qiymətləndirmə daha doğru olardı.

Ortvale Klde-də əldə olunmuş materiallarının arxeoloji və xronoloji tarixlərinin tədqiqi

əmək alətlərinin tərkibinin sürətli texnoloji-tipo-
loji dəyişiklərinin olduğunu və bunun sürətli
yerdəyişmə ilə bağlı olduğunu göstərdi [21,
s.832; 43, s.772].

Dzudzuana mağarası dəniz səviyyəsindən
560 m yüksəklikdə, Nekressi çayının dərəsində
(Kvriła çayı hövzəsi) yerləşir. Dzudzuna mağara-
sında ilkin qazıntılar 1966-1975-ci illərdə
D. Tuşabramişvilinin rəhbərliyi ilə aparılmışdır
və 40 m² sahəni əhatə etmişdir. Stratiqrafik ba-
xımdan iki vahidə ayrılmışdır (üst I təbəqə
eneolit və alt II təbəqə üst paleolit). Daha sonra
1983-1986-cı illərdə T.Meşveliani tərəfindən
davam etdirilmişdir. 1996-2008-i illərdə Gür-
cüstan (T.Meşveliani), ABŞ (O.Bar-Yosef) və
İsraildən olan (A.Belfer-Cohen) beynəlxalq ar-
xeoloji ekspedisiya tərəfindən davam etdiril-
mişdir və 24 m² sahəni əhatə etmişdir. Coğrafi
müşahidələrə əsasən çöküntü dörd əsas stratiqra-
fik təbəqəyə (A-D) bölünmüşdür [23, s.332-333;
31, s.144; 34, s.43-129]. Buradan sümük və kö-
mür qalıqların əsasında müəyyən olunmuş radio-
karbon tarixləri hər bir stratiqrafik hissə arasında
bir neçə min il boşluq olduğunu göstərir.

Dzudzuana mağarasında üst paleolitə ən
erkən mərhələsi D təbəqəsində qeydə alınmış-
dır. Burada AMS üsulu ilə 9 radiometrik tarix
müəyyən olunmuşdur (26.3 – 32.1 min b.ə., kal
34.5-32.2 min il b.ə.) [23, s.331; 30, s.147].
Qeyd olunan təbəqədən olan daş məmulatları
Ortvale Klde mağarasının 4c təbəqəsində, eləcə
də Mezmayaskaya mağarası 1c təbəqəsinə də
müşahidə olunur. Ortvale Klde müəyyən
olunmuş tarixlər bu daş məmulatlarını yaradan-
ların bir qədər erkən məskunlaşdıqlarını göstə-
rir. Qismən bənzər daş məmulatları nümunələri
Qara dəniz sahilində yerləşən 32.8 min b.ə. aid
olunan Apiança mağarasında qeydə alınmışdır
[14, s.168].

1970-ci illərdə Gürcüstan ərazisində olan
üst paleolit abidələri daş kolleksiyaları J. Koz-
lovski tərəfindən yenidən öyrənilmişdir. O,
Saqvadjiledə (V təbəqə) ən erkən üst paleolit
kolleksiyasını müqayisəli materiallar əsasında
34-30 min il əvvələ (kalibirləşdirilsə təxminən
39-34 min il b.ə. düşür) aid etməyi təklif etmiş-
dir [23, s.244].

2009-2010-cu ildə Qərbi Gürcüstanda Sa-
kajia və Ortvala mağaralarında çöl tədqiqat iş-
ləri aparılmışdır və burada təhlillər genişləndi-

rilmişdir. Sakajia və Ortvaladan əldə olunan sü-
mük nümunələrinin radiokarbon tarixlərinin
Bayesian təhlilinə əsaslanan model seriyası əsa-
sında orta paleolit dövründə Qərbi Gürcüstanda
məskunlaşma xronologiyası təqdim olunmuş-
dur. Bayesian modeli OxCal 4.1.5 və INT-
CAL09 kalibrləmə diaqramından istifadə edil-
məklə hazırlanmışdır. Bronz mağarasından ta-
rixlər AMS üsulu ilə əldə olunmuşdur.

Sakajia mağarası Gürcüstan Respublikası-
nın İmeretiya regionunda, Kutaisidən təxminən
10 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 222
m, Sxaltsitela çayının sol sahilindən təxminən
80 m yüksəklikdə yerləşir [43, s.773; 47,
s.400]. Mağara Rudolf Smit və Leon Koslovski
tərəfindən 1914-cü ildə aşkar olunsa da, 1936-
1937-ci illərdə Q.K.Nioradze tərəfindən tədqiq
olunmuşdur [15, s.490-491; 43, s.772]. 1973-
1980-ci illərdə M.Q.Nioradze qazıntıları da-
vam etdirmiş və orta paleolit təbəqəsinin olması
təsdiq olunmuşdur. Bu zamana qədər mağara-
nın yalnız üst paleolit təbəqəsi kimi tanınırdı [8,
s.154; 15, s.490; 16, s.477; 17, s.486].

Təhlillər üçün ümumilikdə 81 heyvan sü-
müyü və Sakajiadan olan üst çənə fraqmentin-
dən və Ortvaladan olan dişdən nümunə götürül-
müşdür. Bunlardan yalnız on dördündə azot fai-
zi 0,7 % – dən yuxarı olmuşdur ki, bu radiokar-
bon təhlili üçün kifayətdir. Neandertal qalıqları-
nda isə azot qalığı aşağı olduğundan (Ortvala-
dan olan diş üçün 0,02 %, Sakajia üst çənəsi
üçün 0,05 % olmuşdur) tarixlərini müəyyən et-
mək mümkün olmamışdır [43, s.772]. Ümumi-
likdə, əldə olunan nəticələr qeyd olunan məskən-
lərdə orta paleolitə sonu təbəqələrinin başlanğı-
cı və sonu tarixlərini öyrənməyə imkan verdi.

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində, Sakajia-
da son orta paleolitə başa çatması (III a təbəqə-
si) AMS müəyyən olunmasına görə 34.7 ± 900
– 35.100 ± 6 min il b.ə. (kal 40,2-37,1 (68,2%)-
41-36,6 min il b.ə. (95,4 % ehtimal)) aid olu-
mur. 3 a və 3b təbəqələri arasında steril təbəqə
qeydə alınmışdır [36, s.119; 43, s.773].

Sakajia üçün Bayesian modelinin tətbiqi ilə
üst paleolitə (II təbəqə) kal 39.3–34,7 min il
b.ə. arası (95,4 % doğru interval) başlaması
müəyyən olunmuşdur [43, s.776]. Bununla belə
o yalnız bir radiokarbon tarixinə (30,46 min il
b.ə) əsaslanır. Beləliklə, Sakajia mağarasında
son orta paleolit və erkən üst paleolit təbəqələri

arasında təxminən 4 min il boşluq var. Anoloji hal ehtiyatlı qiymətləndirilmə halında Orvale Klde də qeydə alınmışdır.

Sxaltsitela mağara kompleksinə aid olunan Ortvala mağarası İmeretiya regionunda, Didi Rgani kəndi yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 240 m yüksəklikdə yerləşir. Mağara 1974–1975 və 1980–1989–cu illərdə M.Nioradze tərəfindən öyrənilmişdir [19]. Burada yeddi arxeoloji təbəqə müəyyən olunmuşdur. I və II təbəqələr Sakajiyaya müvafiqdir. Sonrakı ümumi qalınlığı 2–2,5 m təşkil edən III təbəqə (a–d horizonlarına ayrılır) orta paleolit dövrünə aid olunur. Onun altında heç bir material verməyən IV təbəqə yerləşir [43, s.773].

Ortvala mağarasında son orta paleolit təbəqəsi (III təbəqə) AMS müəyyən olunmasına görə 38.500 ± 100 il b.ə. – 41.100 min il (kal 43,540–41,420 min il b.ə. (68,2 % ehtimal) və kal 44,600–35,340 min il b.ə. (94,4 % ehtimal) aid olunur [43, s.770]. Burada ən son orta paleolit məskunlaşması kal 41.7 min il b.ə. dən böyükdür [36, s.119]. Bu məsafələrin hər ikisi Otvale Klde üçün uyğundur.

Beş mağaranın daxil olduğu Sutsxvati mağara kompleksinə aid olunan Bronze mağarası Gürcüstanın qərbində, Kutaisidən 12 km şimalda, dəniz səviyyəsindən 300–350 m hündürlükdə yerləşir. Cucxvati və ya Sutsxvati kimi də tanınır. Kompleksə daxil olan mağaralar 1970–1971 və 1974–1978–ci illərdən D.Tusabramisvilinin rəhbərliyi ilə tədqiq olunmuşdur. Bronze mağarasında 1993–1994 və 2003–2004–cü illərdə qazıntılar N.Tusabramisvilinin rəhbərliyi ilə davam etdirilmişdir [20, s.155–157; 43, s.774]. 2001-ci ildə Bronz mağarasından D.S.Adler və N.Tusabramisvili tərəfindən mağaranın yaşını müəyyən etmək üçün kömür ($n=12$) və sümük qalıqları ($n=8$) götürülmüşdür [21, s.831]. Burada qeydə alınmış 24 litoloji təbəqə daxilində 5 orta paleolit təbəqələri (6 m qalınlığında) müəyyən olunmuşdur [20, s.156; 21, s.830].

Bronze mağarasının orta paleolit təbəqələrinin tarixi AMS analizinə görə 44,100–50,000 min il b.ə. aid olunur. Beləliklə, abidənin son orta paleolit dövrü təbəqəsinin eyni üsul ilə müəyyən olunmuş tarixi 46,000 min b.ə. dən böyükdür və digər nəzərdən keçirilən mağaralardan daha qədimdir [43, s.775]. Nəzərə almaq

lazımdır ki, bu tarixləri kalibirləşdirsək yaşlar daha da artmış olacaq. Burada üst paleolit təbəqəsi qeydə alınmamışdır.

1997-ci ildə aşkar olunmuş Bondi mağarası, Qərbi Gürcüstanın şimal-qərbində, İmeretiya regionunda, Kivirila çayının qolu olan Tabaqrebi çayından 30 m yüksəklikdə, Çiatura şəhərindən 5 km şimalda, erkən üst paleolit və üst paleolit nümunələrinin aşkar olunduğu Ortvale Klde və Dzudzuana məskənləri yaxınlığında yerləşir [21, s.830; 43, s.79; 46, s.179].

Son illərdə Bondi mağarasında aparılmış tədqiqatlar regionda orta-üst paleolit keçidi haqqında yeni məlumatlar əldə etməyə imkan verir [43, s.77–98; 46, s.179–185]. Müxtəlif təbəqələrdən AMS radiokarbon üsulu ilə 12 radiokarbon tarixi müəyyən olunmuşdur. Bu nəticələr Greenland-Hulu U/Th zaman şkalasından istifadə etməklə kalibr olunmuşdur.

Mağaradan əldə olunmuş nümunələrin əvvəlki nəticələri ilə müqayisədə əhəmiyyətli fərq müşahidə olunur. Misal üçün VII təbəqə (orta paleolit təbəqəsi) üçün əvvəl müəyyən olunmuş tarix 38,7 – 35 min il b.ə. əvvələ aid olurdu (kal 43 – 40 min il b.ə.) [46, s.180]. Yeni əldə olunmuş 6 tarix bundan əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür (45,5–48,2 min il b.ə.) və biri radiokarbon tarixi üçün müəyyən olunmuş maksimum həddə-50 min ilə yaxındır [43, s.82].

Daha əvvəl aparılmış tədqiqatlarda V – III üst paleolit təbəqələrinin 24,6–14 min il əvvələ aid (kal 29 – 17 min il b.ə.) olduğu müəyyən olunsada [46, s.180], son tədqiqatlarda 31–35 min il b.ə. (kal 40–34 min il b.ə.) aid olunur [43, s.84]. Bu təbəqələr cüzi arxeoloji materiallara malik süxur VI təbəqə ilə ayrılır. Bu təbəqədən bir tarix müəyyən olunmuşdur ki, o da 47,500 min il b.ə. aid olunur [43, s.79]. Tarixin müəyyən olunmasındakı bu boşluq neandertallar ilə müasir insanların arasında 10 min ildən artıq bir müddətdə əlaqə olmadığını göstərir. Burada orta-üst paleolit xüsusiyyətləri “keçidi” baş verməmişdir. Bu iki mədəni kompleks arasında mədəni və xronoloji boşluq Ortvale Klde və Mezmayskaya müşahidə olduğu kimi insanların sürətli yerdəyişməsinin olduğunu göstərir.

Şimali Qafqazın son orta paleolit və erkən üst paleolit dövrlərinə dair cari tarixlər Mezmayskaya mağarasından olan 50-dən çox radio-

metrik tarixə əsaslanır [27, s.77-86; 28, s.43-78; 29, s. 655-691; 32, s.310].

Mezmayaskaya mağarasının erkən üst paleolit 1C təbəqəsinə dair 5 fərqli laboratoriyadan AMS üsulu ilə 11 radiokarbon tarixi əldə olunmuşdur. Nəticələr Ariozona Universiteti laboratoriyası nəticəsi (36 min il b.ə.) istisna olunmaqla 32-34 min il b.ə aid olunur. Radiokarbon nəticələri təhlili göstərir ki, 1C təbəqəsində üst paleolitın başlaması təxminən 33 min il b.ə. yaxud CalPal-2007_{Full} nun tətbiqi ilə kalibirlənərək 38-37 min il əvvələ aid olunur [21, s.832; 31, s.137].

Son orta paleolitə təbəqələrindən (II – III təbəqələr) AMS üsulu ilə əldə olunmuş 16 radiokarbon tarixi 36,2-46,1 min il b.ə. (kal 41,98(68%) – kal 42,62(98%)) aid olunur [42, s.8612].

Şimali və Cənubi Qafqazda son orta-erkən üst paleolit təbəqələrində müəyyən olunmuş tarixlər, eləcə də texnoloji-tipoloji davamlılığın olmaması müasir insanların regiona çatmalarından əvvəl neandertalların nəslinin kəsilməsi modeli ilə uyğundur. Bu nəticələr Qafqazda lokal neandertalların yayılmasına dair əvvəlki fərziyyəni və bu yayılmanın müasir anatomik insanların regionda nisbətən gec yayılmasının arxasındakı səbəb olduğunu təkzib edir [33, s.16040].

Avropa və Yaxın Şərqlə müqayisədə bölgədə “keçid sənaye daşı” adlandırılmalı biləcək heç bir nümunə olmadığı halda, üst paleolit məskənlərinin arxeoloji nəticələri ancaq müasir insanlara işarə verir və regionun üst paleolit arxeoloji qalıqları və davranış qeydləri yalnız anatomik müasir insana aiddir. Beləliklə, Qafqazda orta və üst paleolitdə məskunlaşanlar arasında mədəni əlaqə və lokal orta paleolit-üst paleolit keçidi olmamışdır və iki mədəni ənənə arasında bir neçə min il boşluq olmuşdur, bəzilərinə sürətli keçid baş vermişdir. Ümumiyyətlə Şimali və Cənubi Qafqazda neaderatal və anatomik müasir insan qrupları birgə mövcud olmalarının heç bir sübutu yoxdur. Şimali və Cənubi Qafqazdan olan erkən üst paleolit düşərgələri bənzər texniki cizgiləri paylaşır, əsasən geniş yayılmış mikro löhvələr ilə ifadə olunmuşdur [44, s.94]. Bəzi ümumi texniki əsaslara baxmayaraq Böyük Qafqazın cənub və şimal hissələri arasında erkən üst paleolit komp-

lekslərinin oxşarlığı göstərir ki, bu dağlar dağ silsiləsi neandertalların şimala doğru miqrasiyası üçün coğrafi bir maneə olsa da ilk dəfə anatomik müasir insanlar tərəfindən keçilmişdir.

Cənubi Qafqazda ən erkən üst paleolit aydın və tamamilə qəfil meydana gəlməsi göstərir ki, neandertallar və anatomik müasir insanların yerdəyişməsi Levant və Cənubi Avropadan olan anoloji dövr nümunələri ilə müqayisə olunmalıdır [44, s.78]. Levantda erkən üst paleolit başlanğıcı kal 45 min il b.ə. baş vermişdir. Bu məskənlərdə orta paleolit cizgilərini üst paleolit ilə paylaşan erkən bir keçid dövrü təsdiq olunmuşdur. Kal 40 min il b.ə. sonra Levant ərazisində tam erkən üst paleolit meydana gəlmişdir. Bunun ilk mərhələsi Ahmariyan ənənəsi kimi tanınır. Ahmariyan mədəniyyəti üz və əks tərəfi dişəklənmiş iti ülgüc ilə tanınır ki, bunlar bu dövrdən Qərbi Avropa boyu yayılan Avropanın erkən və orta Orinyak ənənəsinin müjdəçisi hesab olunur [25, s.1-12; 44, s.94].

M.Otte, J.Kozlovski Zaqros və Mərkəzi Asiyada aşkar olunmuş Orinyak cizgilərinin olmasına diqqət yönəldərək, bu ərazilərin Orinyak mərkəzi, eləcə də, anatomik müasir insanın yayılma mərkəzi fikrini irəli sürmüşdür. Hesab olunur ki, bu insanlar Levant (Levant Orinyak) və mümkündür ki, Qafqaz regionunun istiqamətində şimala doğru yayılmaqla ka. 40 min b.ə. Avropa qitəsində tam olaraq məskunlaşmışdılar [39, s.287-294; 40, s.27-32, 41, s.183-195]. Lakin Qafqaz erkən üst paleoliti Zaqros Orinyakı yaxud Levant Orinyakından daha çox erkən Ahmariyan bənzəridir. Yuxarıda qeyd olunan tarixlər göstərir ki, Qafqaz erkən üst paleoliti cənubi Levantdan olan I və II Abu-Noshra (Sinay yarmadasında) və II Boker (Neqev səhrasında) kimi bəzi Ahmariyan sənayesinə xüsusi yaxınlıq göstərir. Bütün müşahidələr bəzi erkən üst paleolit qruplarının Levantdan şimala doğru Qafqaza erkən miqrasiyasını göstərir. Cənubi Qafqazda təxminən tam inkişaf etmiş texnoloji ənənəyə malik üst paleolit qəfil görünməsi bu nəzəriyyəni təsdiq edir. İnsan qruplarının şimala doğru erkən üst paleolit dövründə hərəkəti həmçinin əvvəlcədən dəvəgözünün daşınmasının öyrənilməsi nəticələri ilə də təsdiq olunmuşdur.

Cənubi Qafqaza neandertalların nəslinin kəsilməsi tarixi 37 min il b.ə. (kal 39 min il

b.ə.) təxminən Şimali Qafqaz və Avropanın digər regionlarında neandertalların nəslinin kəsilməsi ilə eyni vaxta düşür. Son tədqiqatlara əsasən Avropada 38 min il b.ə. dən (kal 40 min il b.ə.) gənc neandertal qalığı yoxdur [42, s.8611]. Bu onu göstərir ki, neandertallar kal 40 min il b.ə. sonra Avropada yayılmamışdılar.

Beləliklə, Qərbi Cənubi Qafqazda orta-üst paleolit mədəniyyətinə dair aparılmış tədqiqatlar əsasında, son lokal neandertalların bölgədə yaşamasına dair fərziyyələri inkar edir.

A.Ə.Zeyanalovun Qazma mağara düşərgəsində apardığı tədqiqatlar zamanı mağaranın orta paleolit təbəqələrindən götürülmüş nümunələrin İspaniya laboratoriyasında aparılmış təhlilinə görə, 31 min il əvvələ aid olunmuşdur [13, s.15]. Lakin 2018-ci ildə mağaranın orta paleolit təbəqəsindən əldə olunmuş sümük və kömür qalıqlarının Yaponiya laboratoriyasında tədqiqat zamanı V təbəqədən əldə olunmuş tarixin 40 min il b.ə. aid olduğu müəyyən olunmuşdur.

Nəticə. Homonun təkamülündə dalanlı qanad yaradan neandertalların nəsilinin kəsilməsi səbəblərindən biri də onların anatomik müasir insanların sosial iqtisadi təsirlərinə məruz qalması hesab olunur. Məqalədə əsas məqsədlərdən biri regionda bu qarşılıqlı münasibətlərin araşdırılması olmuşdur.

Aparılmış tədqiqatlar göstərdi ki, Cənubi Qafqazda anatomik müasir insanların miqrasiyası son lokal neandertalların nəslinin kəsilməsindən sonra baş vermişdir. Bu keçid sənaye kompleksi adlandırılacaq nümunələrin olmaması, özünəməxsus mədəniyyət komplekslərinin aşkarlanması, müvafiq təbəqələrdən əldə olunmuş nümunələrin yaşlarının dəqiqləşdirilməsi ilə də təsdiq olunmuşdur.

Azərbaycan ərazisində orta-üst paleolit mədəniyyətlərinin qeydə alındığı tapıntı yerlərində müvafiq mədəni təbəqələr arasında steril təbəqə müəyyən olunsada təbəqələrin yaşlarının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədqiqatlar aparılmamışdır. Əldə olunmuş nisbi tarixlər geoloji müəyyən olunmalara əsaslanır və əmək alətlərin təxmini yaşı müəyyən olunmuşdur. Yalnız Qazma mağarasında orta paleolit təbəqəsindən dəqiq radiokarbon tarixi əldə edilmişdir ki, burada da üst paleolit kompleksi qeydə alınmayıb. Daha əvvəl qatışıq orta-üst paleolit nümunələrinin qeydə alındığı Damcılı mağara-

rasında tədqiqatlar davam etdirilməkdədir. Bu zamana kimi bu çərçivədə üst paleolit təbəqəsi müəyyən olunmamışdır.

İmeretiya regionunda Orta və Üst paleolit arasında sərhədin tarixi təxminən 42,8 min il təşkil edir (AMS və TL radiometrik tarixinə görə 37 min il əvvəl). Bu nəticələr göstərir ki, neandertallar qeyd olunan dövrdən sonra Cənubi Qafqazın qərbində yayılmamışdılar və bu neandertalların Şimali Qafqazda, eləcə də, Avropanın digər regionlarında təxminən eyni vaxtda kəsilməsi konsepsiyasını təsdiqləyir. Məlum olur ki, anatomik müasir insan Cənubi Qafqazın qərbində neandertalların nəslinin kəsilməsindən bir neçə min il sonra (AMS və TL radiometrik tarixinə görə 34 min il əvvəl) çatmışdılar və demək olar ki, qarşılaşmamışdılar. Cənubi Qafqazın qərb regionuna yaxın olan Şimali Qafqazda olduğu kimi, neandertal insanların tərktməsindən sonra müasir insanlar məskunlaşmışdılar. Qara dəniz reqressiyasının başlanğıcı dövründə (bu populyasiyanın Qafqaz səddini dənizi boyu keçidini sürətləndirə bilərdi), b.ə. 32-34 min il boyu anatomik müasir insanların şimala istiqamətli mümkün miqrasiyası hesabına Qafqazın erkən üst paleolit yayılması üçün yaxşı imkan olduğu düşünülür. Son tədqiqatlar hətta sübut edir ki, Qafqaz regionunda anatomik müasir insanların miqrasiyası, neandertal populyasiyasının demografiyasına mənfi təsir edən 39,5 min il b.ə. baş verən Kampanian iqnimbrite püskürməsindən (“vulkan qış”) irəli gələn iqlim pisləşməsindən də belə faydalanmışlar.

Avropa və Yaxın Şərqlə müqayisədə qeyd olunan bölgədə “keçid sənaye daşı” adlandırıla biləcək heç bir nümunə olmadığı halda, üst paleolit məskənlərinin arxeoloji nəticələri ancaq müasir insanlara işarə verir və regionun üst paleolit arxeoloji qalıqları və davranış qeydləri yalnız anatomik müasir insana aiddir.

Beləliklə, Cənubi Qafqazda anatomik müasir insanların miqrasiyası, neandertalların nəslinin kəsilməsindən sonra baş vermişdir. Onların regionda mövcudluğunun qısa müddət, eyni zamanda kəsilməsi iqlim dəyişənlikləri və buna bağlı qida ehtiyatlarının azalması ilə bağlı ola bilərdi.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Arxeologiyası [6 cilddə] – Bakı: – Şərq-Qərb, – c. 1. – 2008. – 448 s.

2. Cəfərov, Ə.Q. Paleolit arxeoloji ekspedisiyasının apardığı tədqiqatların ilkin nəticələri // – Bakı: Azərbaycanda Arxeoloji Tədqiqatlar – 2011, – 2012, – s. 25-28.

3. Cəfərov, Ə.Q., Avşarova, İ.N., Zeynalov, A.Ə. Zuvandçay vadisində arxeoloji tədqiqatlar // 2006–2007–ci illərdə Azərbaycanda aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları, A.A. Abbasovun anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları. – Bakı: Nafta–Press, – TARİX, – 2007, – s.18-19.

4. Hüseynov M.M. Avey dağında daş dövrü mağarası // – Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Məruzələri, – 1959. XV c. №11, – s. 1071-1076.

5. Hüseynov M.M. Azıx mağarası / M.M. Hüseynov. – Bakı: Kommunist, – 1981. – 36s.

6. Məmmədov, Y.V., Heydərova, Ü.R. Damcılı mağarasında arxeoloji qazıntılar (2016-2018) // Gənc alimlərin III beynəlxalq elmi konfransının materialları. – Gəncə: Gəncə Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, – 17 Oktyabr, – 2018, – s.103-106.

7. Zeynalov, A.Ə. Damcılı mağarasında arxeoloji qazıntıların bərpası / A.Ə. Zeynalov, Y. Nishiyaki, M.M. Masnsurov [və b] // – Bakı: Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar – 2015 – 2016, – 2017. – s.420-426.

8. Габуния, Л.К, Ниорадзе, М.Г, Векуа, А. К. О мустьерском человеке из Сакажиа (Западная Грузия) // – Москва: – Вопросы Антропологии, – 1978. вып.59, – с. 154-164.

9. Джафаров, А.К. Многослойная Тагларская мустьерская стоянка в Азербайджане // – Москва: Советская Археология, – 1978. № 4, –с.239-245.

10. Джафаров, А.К. Мустьерская культура Азербайджана (по материалам Тагларской пещеры) / А. К. Джафаров. – Баку: ЭЛМ, –1983, –97 с.

11. Джафаров, А.К. Особенности палеолита Азербайджана // Материалы междунауч. Конф, – Тбилиси: nəşriyyat, – tarix, – 2002, – səhifə.

12.Замятнин, С.Н. Разведки по каменному веку в Азербайджане осенью 1953 г // – Баку: Труды Института истории Академия Наук Азербайджанской ССР, – 1953. Том XIII, – с.5-18.

13.Зейналов, А.А. Последнее убежище неандертальца (позднеплейстоценовая пещерная стоянка Газма в Азербайджане) / А.А. Зейналов. – Баку: Университет Хазар, – 2016, – 224 с.

14.Мешвелиани Т.К. Нынешнее состояние изученности верхнего палеолита в западной Грузии / Т.К. Мешвелиани, О. Бар-Йозеф, А. Бельфер – Коэн [и др.] // – Тбилиси: Археология Кавказа, – 2011. № 4, – с.163-168.

15.Ниорадзе, М.Г. Работы Цхалцительской экспедиции // – Москва: Советская Археология 1975, – 1976, – с. 490-491.

16.Ниорадзе, М.Г. Работы Цхалцительской экспедиции // – Москва: Советская Археология 1976, – 1977. – с.477-478.

17.Ниорадзе, М.Г. Работы Цхалцительской экспедиции // – Москва: Советская Археология 1977, Москва: Наука, – 1978, – с. 486-487.

18.Ниорадзе, М.Г. Пещерные стоянки древнекаменного века в ущелье реки Цхалцителя / М.Г. Ниорадзе. – Тбилиси: Мецниереба, – 1992. – 287 с.

19.Ниорадзе, М.Г. Пещерные стоянки древнекаменного века в ущелье реки Цхалцителя / М.Г. Ниорадзе. – Тбилиси: Мецниереба, – 1992. – 287 с.

20.Тушабрамишвили, Д. М. Археологические памятники Цуцхватского многоэтажного пещерного комплекса / В кн.: Изучение пещер Колхиды. – Тбилиси: Мецниереба, – 1978, – с.155-157.

21.Adler, D. Dating the demis: Neandertal extinction and the establishment of modern humans in the southern Caucasus / D. Adler, O. Bar – Yosef, A. Belfer – Cohen [et. al.] // Human Evolution, – 2008. v.55, –p. 817-833.

22.Adler, D., Tushabramishvili, N. Middle Paleolithic patterns of settlement and subsistence in the southern Caucasus / In. Settlement Dynamics of the Middle Paleolithic and Middle Stone Age, Edited by Conard N. J. Vol. II. Pub-

lications in Prehistory, Kerns Verlag Tubingen, 2004. p. 91-133.

23. Bar – Yosef, O. Dzudzuana: an Upper Palaeolithic cave site in the Caucasus foothills (Georgia) / O. Bar–Yosef, A. Belfer–Cohen, T. Mesheviliani [et al.] // *Antiquity*, – 2011, v.85, – p.331-349.

24. Bar – Yosef, O., Belfer–Cohen, A., Adler, D. The implications of the Middle–Upper Paleolithic chronological boundary in the Caucasus to Eurasian prehistory // *Anthropologie*, – 2006.v.44, – p.49-60.

25. Belfer-Cohen, A., Goring-Morris, A.N., *Current Issues in Levantine Upper Palaeolithic Research. More than Meets the Eye: Studies on Upper Palaeolithic Diversity in the Near East.* Oxbow Books, Oxford, – 2003, – pp.1-12.

26. Cohen, V., Stepanchuk, V. Late Middle and early Upper Paleolithic evidence from the east European plain and Caucasus: a new look at variability, interactions, and transition // *Journal of World Prehist*, – 1999. v.13, – p.265-319.

27. Golovanova, L. Mezmaiskaya cave: Neanderthal occupation in the northern Caucasus / L. Golovanova, J. Hoffecker, V. Kharitonov [et al] // *Current Anthropology*, – 1999. v.4 (1), – p.77-86.

28. Golovanova, L.V. The Early Upper Paleolithic in the northern Caucasus (new data from Mezmaiskaya cave, 1997) / L. V. Golovanova, N.E. Cleghorn, V.B. Doronichev [et al] // *Eurasian Prehist*, – 2006, v.4, p.43-78.

29. Golovanova, L.V. Significance of ecological factors in the Middle to Upper Paleolithic transition / L. Golovanova, V. Doronichev, N. Cleghorn [et al] // *Current Anthropology*, 2010, v. 51, p.655-691

30. Golovanova, L., Doronichev, V. The Middle Paleolithic of the Caucasus // *Journal of World Prehist*, – 2003. v.17, – p.71-140.

31. Golovanova, L., Doronichev, V. The Early Upper Paleolithic of the Caucasus in the West Eurasian Context Marcel / Otte, Sonia Shidrang & Damien Flas (eds.) -The Aurignacian of Yafteh cave and its context (2005-2008 excavations). Liège, ERAUL 132, – 2012, – p.137-160.

32. Golovanova L., Doronichev V., Cleghorn N. The emergence of bone working and

ornamental art in the Caucasian Upper Paleolithic // *Antiquity*, – 2010, v.84, p.p. 299-320.

33. Hoffecker, J.F., 2009. The spread of modern humans in Europe // *Proc. Natl. Acad. Sci.* – 2009, v. 106, – p.16040-16045.

34. Hominins [Electronic resource] URL: <http://www.dmanisi.ge/page?id=1&lang=en>

35. Meshveliani, T., Bar – Yosef, O., Belfer – Cohen, A. The Upper Palaeolithic in western Georgia / In. *The Early Palaeolithic beyond Western Europe*, P. J. Brantingham, S. L. Kuhn and K.W. Kerry (ed), Berekley (CA), University of California Press, – 2004. – p.43-129.

36. Moncel, M. Preliminary results from the new excavations of the Middle and Upper palaeolithic levels at Ortvale Klde – north chamber (South Caucasus Georgia) / M. Moncel, D. Pleurdeau, N. Tushubramishvili [et al] // *Quaternary International*, XXX, – 2012, p. 3-13.

37. Moncel, M., *The Middle Palaeolithic Record of Georgia: a Synthesis of the Technological, Economic and Paleoanthropological Aspects.* Special issue Pleistocene Hunter-Gatherers of Central and Eastern Europe / M.-H. Moncel, D. Pleurdeau, R. Pinhasi, // *Anthropologie*, Brno, – 2015. LIII/1-2, – pp.93-125.

38. Nishiaki, Y. Archaeological investigations at Damjili cave, Gazakh, West Azerbaijan field report from the 2018 season (July 9 to 29, 2018), / *The Japanese Archaeological Mission to Azerbaijan. The University Museum, The University of Tokyo*, Tokyo, – 2018, – p.19.

39. Otte, M., *The aurignacian of the Caucasus.* In: Bar-Yosef, O., Zilhao, J. (Eds.), *Towards a Definition of the Aurignacian.* *Trabalhos de Arqueologia* 45, Lisboa. American School of Prehistoric Research / Instituto Portugues de Arqueologia, – 2006, – pp.287-294.

40. Otte, M., *Central Asia as a core area: Iran as an origin for the European Aurignacian* // *Int. J. Soc. Iran. Archaeol*, – 2014, v.1, – pp.27-32.

41. Otte, M., Kozłowski, J. *La Transition du Moustérien à l'aurignacien au Zagros. The Lower and Middle Palaeolithic in the Middle East and Neighbouring Regions.* In: Le Tensorer, J.-M., Jagher, R., Otte, M. (Eds.). *Univ. de Liège, Liège*, – 2011, – pp.183-195.

42. Pinhasi, R. *Revised age of late Neanderthal occupation and the end of the*

Middle Paleolithic in the northern Caucasus / R. Pinhasi, T. Higham, L. Golovanova [et al.] // Proceedings of the National Academy of Sciences, – 2011. v.108, – p.8611-8616.

43. Pinhasi, R. New chronology for the Middle Paleolithic of the Southern Caucasus suggests early demise of Neanderthals in this region / R. Pinhasi, D. Pleurdeau, C. Stringer. [Et al.] // Human Evolution, –2012. v.63 (6), – p.770-780.

44. Pleurdeau, D. Bondi Cave and the Middle-Upper Palaeolithic transition in western Georgia (south Caucasus) / D. Pleurdeau, M. Moncel, R. Pinhasi. [et al.] // Quaternary Science Reviews, – 2016. v. 146, – p.77-98.

45. Pontzer, H., Anton, S., Lordkipanidze, D. Dmanisi Hominins and Archaeology /

Ensklopedia of Global Archaeologiya, – 2012. – p. 2146-2149.

46. Tushabramishvili, N. The Middle Paleolithic rock shelter of Ortvale Klde, Imereti Region, the Georgian Republic / N. Tushabramishvili, D. Lordkipanidze, A. Vekua [et al.] // Prer histoire Europeenne, – 1999, v.15, – p.65–77.

47. Tushabramishvili, N. Human remains from a new Upper Pleistocene sequence in Bondi Cave (Western Georgia) / N. Tushabramishvili, D. Pleurdeau, M. Moncel [et al.] // – Human Evolution, – 2012. v.62, – p.179-185.

48. Pleurdeau, D., Les industries lithiques du Paléolithique moyen de Géorgie / D. Pleurdeau, N. Tushabramishvili, M. Nioradze // L'Anthropologie, – 2007, 111, – 400-431.

Summary

Yagub Mammadov

Extinction of Neanderthals in the South Caucasus and migration of Homo sapiens

The South Caucasus was one of the main habitats of the Neanderthals, as well as other early hominid species. As a result of studies carried out in the region since the 30s of the XX th century, more than 10 caves and more than 20 open-type sites of the Middle Paleolithic period have been identified and studied.

Prior to research carried out over the past 20 years, archaeological sites in the South Caucasus dating back 35–32 thousand years BC were considered evidence of the coexistence of Neanderthals and modern humans along the line of the Late Middle Paleolithic and Early Upper Paleolithic. It was believed that in the Early Upper Paleolithic, along with the formation of purely Upper Paleolithic tools, tools of the Mousterian type were also used for a long time. It was considered an expression of the cultural transition from the Middle Paleolithic to the Upper Paleolithic. The essence of this widespread historical and evolutionary concept was that such a transition to the Upper Paleolithic of the Middle Paleolithic groups of people was a normative process.

As you know, the idea that the Neanderthals from the point of view of anatomy were the ancestors of modern man, has already remained in history. One of the main areas of research is the study of the historical aspects and reasons for the extinction of Neanderthals in their habitats. In general, Neanderthals became extinct about 45-40 thousand years ago, and the reason for this is not fully understood. There are several different theories about the mechanisms of the Neanderthal extinction process.

These include the cultural, technological, demographic advantages of a modern human type (higher life expectancy, a higher level of reproduction of offspring, short intervals between births, the ecological process (social connections and favorable opportunities for hunting, and other factors), climate change.

The purpose of this article is to investigate the aforementioned problems. It should be noted that over the past 20 years there has been extensive research in this area and the article is based on this research.

Keywords: South Caucasus, demise of Neanderthals, Late Middle Paleolithic, Early Upper Paleolithic, Homo sapiens

Резюме

Ягуб Мамедов

Вымирание неандертальцев на Южном Кавказе и миграция *Homo sapiens*

Южный Кавказ являлся одним из основных ареалов обитания неандертальцев, также как и других ранних видов гоминидов. В результате исследований, проводившихся в регионе с 30-х годов XX века, было выявлено и изучено более 10 пещер и более 20 стоянок открытого типа периода среднего палеолита.

До исследований, проводимых за последние 20 лет, археологические памятники на Южном Кавказе датировавшиеся 35–32 тыс. лет до нашей эры считались свидетельством сосуществования неандертальцев и современного человека на линии позднего среднего палеолита и раннего верхнего палеолита. Считалось, что в раннем верхнем палеолите, наряду с формированием чисто верхнепалеолитических орудий, долгое время использовались и орудия мустьерского типа. Это считалось выражением культурного перехода от среднего палеолита к верхнему палеолиту. Суть этой широко распространенной историко-эволюционной концепции заключалась в том, что такой переход к верхнему палеолиту среднепалеолитических групп людей был нормативным процессом.

Как известно, представление о том, что неандертальцы с точки зрения анатомии были предками современного человека, уже осталось в истории. Одно из основных направлений исследований – изучение исторических аспектов и причин вымирания неандертальцев в районах обитания. В целом неандертальцы вымерли около 45–40 тысяч лет назад, и причина этого до конца не изучена. Существует несколько различных теорий о механизмах процесса вымирания неандертальцев.

К ним относятся культурные, технологические, демографические преимущества человека современного типа (более высокая продолжительность жизни, более высокий уровень воспроизводства потомства, короткие интервалы между рожденьями, экологический процесс (социальные связи и благоприятные возможности для охоты, и другие факторы), изменение климата.

Задача данной статьи заключается в исследовании вышеупомянутых проблем. Следует отметить, что за последние 20 лет проводились обширные исследования в этой области и статья базируется на этих исследованиях.

Ключевые слова: Южный Кавказ, вымирание неандертальцев, поздний средний палеолит, ранний верхний палеолит, *Гомо Сапиенс*

Nəşriyyatın direktoru: *Səbuhi Qəhrəmanov*
Kompüter tərtibçisi: *Rəvanə İlmanqızı*
Bədi tərtibat: *Şalalə Məmməd*

Formatı 60x84 ¹/₈
Həcmi 21,25 ç.v.
Tirajı 300

Ünvan: Bakı şəh., İstiqlaliyyət küç. 28